

Słownictwo gwarowe - różnicowanie terytorialne

Autor: Halina Karaś

Słownictwo gwarowe – różnicowanie terytorialne. Różnicowanie terytorialne słownictwa gwarowego jest znaczne, nie tylko w dużych zespołach dialektalnych, ale też i na małych obszarach gwarowych. Wśród przyczyn stratyfikacji terytorialnej słownictwa gwarowego należy wymienić: 1) dawne podziały etniczno-językowe, administracyjne i polityczne; 2) różnicowanie profesjonalne związane z określonymi zawodami wykonywanymi w pewnych regionach; 3) wpływy dialektów i języków obcych; 4) rozwój wielu gwar w izolacji od innych wywołanej warunkami naturalnymi (np. na terenach trudno dostępnych – góry, puszcze itp.), powodujący m.in. zachowanie wielu archaizmów, lub też – odwrotnie – w sytuacji częstych kontaktów z innymi gwarami, co może przyczyniać się do powstawania wielu innowacji. W pierwszym wypadku wielu danych dostarcza geografia językowa, za pomocą map i atlasów językowych ukazując terytorialne różnicowanie nazw desygnatów, np. ziemniaki – młp. ziemniaki, grule, rzepy, śl. knule, kobzale, jabłka, maz. kartofle, wlkp. pyrki, pom. bulwy, kuj. pantówki; lemiesz – młp. trzósło, nóż, kierpiec, śl. radlica, żelazko, maz. podlaskie sosznik, sośnik; sufit – młp. powała, pował, maz. pułap, połap, wlkp. posoba, posowa; rączki pługa – młp. nogi, czapigi, czepigi, cepigi, śl. nogi, ochy, wlkp. sochy, maz. rączki; niejednolita barwa – młp. krasa, krasiasta, pstra, śl. pstra, rozmaita, maz. pstra, graniasta, wlkp. bestra. Każdy z zespołów dialektów ludowych ma charakterystyczny dla niego zasób leksykalny, np. młp. jużyna ‘podwieczerek’, gadzina ‘drób, bydło’, pociasek ‘narzędzie do wygarniania żaru z pieca chlebowego’, chochla ‘łyżka wazowa’, giczale, gicze ‘nogi’, kostka ‘pestka’, dziubaty, dziobaty ‘ospowaty’, dokazować ‘figlować’, darzyć ‘dobrze się udać’, furgać ‘latać, fruwać’, żraleć ‘dojrzewać’, prędzej ‘wcześniej’, na pole ‘na dwór’; śl. chudoba ‘zwierzęta domowe’, reż ‘żyto’, strom ‘drzewo’, synek ‘chłopiec’, starek, starzyk ‘dziadek’, fararz ‘proboszcz’, zdradło ‘lustro’, chodnik ‘ścieżka’, godzić się ‘dojrzewać’, piznać ‘uderzyć’, smykać się ‘włączyć się’, moc ‘dużo’, terazki ‘teraz’, razy ‘nagle’; wlkp. skibka ‘kromka’, korbal ‘dynia’, strzemcha ‘czeremcha’, gira ‘noga’, pociot ‘maż ciotki’, ogrodowy ‘ogrodnik’, skład ‘sklep’, czerstwy ‘świeży’, latowy ‘letni’, manyzgować ‘próżnować’, mądrować się ‘wymądrzać się’, ździebko ‘trochę’, dość ‘dużo’; maz. tok ‘żłób’, sokora ‘czarna topola’, galak ‘sosna’, kosior ‘narzędzie do wygarniania żaru’, stecka ‘ścieżka’, jarki ‘kruchy’, kopsać ‘kopać’, otoknąć się ‘opłukać’, jednoraz ‘nagle’, tylo ‘tylko’. Różnicowanie profesjonalne słownictwa gwarowego wynika z charakterystyki zawodów (rzemiosł, zajęć) wykonywanych na pewnych obszarach, np. pasterstwa na Podhalu (kierdel ‘stado owiec’, redyk ‘spędzanie owiec na hale lub z hali’, strąga ‘zagroda dla owiec’, juhas, baca), rybactwa na Pojezierzu Mazurskim (buchta ‘zatoka’, chełst ‘fala’, ostrówek ‘wysepka’, ploso ‘głębina na jeziorze’). Różnicowanie słownictwa gwarowego może wiązać się z wpływami obcymi, np. wpływami wołosko-rumuńsko-węgierskimi w słownictwie pasterskim na Pogórze (koszar ‘zagroda dla owiec’, watra ‘ognisko pasterskie’, bryndza ‘owczy ser’, żętyca ‘serwatka z mleka owczego’, ferecyca ‘paproc’, juhas ‘pasterz’); wpływami czeskimi w gwarach południowego Śląska i południowo-zachodniej Małopolski (wychód ‘wschód słońca’, swaczyna ‘podwieczerek’, hłobuk ‘kapelusz’, źradło ‘lusterko’, brzim ‘modrzew’, ocel ‘stal’, kładziwo ‘młot’), wpływami wschodniosłowiańskimi (i litewskimi na północy) na terenach pogranicza wschodniego małopolskiego i mazowieckiego (ajer ‘tatarak’, telega &lsquo>wóz’, hreczka ‘kasza gryczana’, kaczan ‘trzonek’, mogliki ‘cmentarz’, musi ‘chyba’, kucia / kucja ‘wieczerza wigilijna’, trybulka ‘szczypiorek’); wpływami pruskimi w nowszych dialektach mieszanych (np. jegla ‘jodła, sosna, świerk’, kadyk ‘jałowiec’, jewa ‘czeremcha’); wpływami niemieckimi w gwarach występujących na terenie dawnego zaboru pruskiego i austriackiego (np. bratrura ‘piekarnik’, zajzajer ‘kwas solny’). W zdecydowanej większości zasób słownictwa gwarowego jest wspólny z zasobem leksykalnym języka ogólnego, różnicowaniu terytorialnemu podlega ok. 20% słownictwa gwarowego. Por. Słownictwo ekspresywne, Wpływy obce w słowotwórstwie i Wpływy obce w słownictwie, Podstawy dialektologii/ I. Czym zajmuje się dialektologia/ 1.7. Historia i dorobek dialektologii polskiej (Atlasy językowe).